

god mutatott jó példát s a siker fénye Méltóságodra fog vissz sugározni". A közönség zajos óvációban részesítette a 90 éves főpászlort, aki meghatottan mondott köszönetet. Dr. Szent-Iványi József „Az egyházas irodalom mai jelentősége” címen tartott mélyen szántó felolvasást, amelyben a tudományos irodalom ápolása mellett, különösen a néppel való szoros kapcsolatot hangsúlyozta. Szentmártoni Kálmánné Lisztnek 12-ik rapszodiáját művészi tökéletességgel adta elő. Közkívánatra meg kellett ismételnie. Dr. Borbély István főtitkár „Ferencz József püspök helye és jelentősége az unitárius hit kialakulásának történetében” címen tartott nagy tanulmányra valló szabad előadást. Végig kísérté az unitarizmust történeti fejlődésében, különösen kiemelve a világirodalommal való kapcsolatait, míg az unitarizmus jelen alakját Ferencz József püspök írásaiban és szónoki beszédeiben találta meg. Reményik Sándor a magyarság reprezentáns költője szebbnél-szebb darabokat olvasott fel költeményeiből, melyeket lelkes tapssal jutalmazott a hálás közönség. Retezár Katica, Erdély legkiválóbb hangverseny énekesnője, Útő Mária zongorakísérete mellett énekelt elragadó hatással. Az elnök zárószavaival végződött a minden tekintetben fényesen sikerült díszgyűlés. A befolyt önkénytes adományokat felerészben az unitárius leányotthon, felerészben az U. I. T. kapta.

IRODALOM.

Imádságos könyv. Írta Vári Albert, unitárius lelkész és vallástanár. Nyomatott Füssy J. könyvnyomdai műintézetében Tordán. 1925.

Örömmel vettem a kezembe ezt a közelebből megjelent Imádságos könyvet, mert ezekből kevés van nekünk, pedig nagyon szükségesek s én koronként több lelkész afiát buzdítottam, sőt fel is hívtam, akiket hivatottnak s képeseknek is tartottam erre, ilyen Imádságos könyvek írására. Hogy is állunk e tekintetben? Koronka Antal Imádságos könyve a szép nem számára, elfogyott, nincs, Szentábrahám Könyörgéses Könyve, átdolgozva Csifó Salamon, theol. tanár által, még kapható. Szintén kapható dr. Boros György női imádságos könyve „Szívemet hozzád emelem” címmel. Dr. Marineau Jakab által írt, s Derzsi Károly által lefordított: „Imák családi és magán használatra”, nincs forgalomban. — Templomi használatra is van 2 Imádságos könyvünk, a Koronka Antalé és az Albert Jánosé. Ez utóbbit az én buzdításomra írta Albert János. Ezekhez véve most a Vári Albert Imádságos könyvét: vége, több nincs. Ez pedig, amint mondom, kevés, legalább is nem sok.

Bátran írhat még, akinek tehetsége van reá s hangulatja hozzá ; mert engem is sokszor megkeresnek különösen nők és leányok, hogy ajánljak nekik unitárius Imádkönyvet s nem tudok mást ajánlani, mint a dr. Boros Györgyét, vagy Tompa Mihály „Olajág”-ját, amelyet bátran a kezébe vehet s használhat a leg-hithűbb unitárius is.

Ami már a Vári Albert Imádságos könyvét illeti, mert tulajdonképpen erről akartam írni, én lelki élvezettel olvastam el végig az abban levő imádságokat. A könyv három részből áll. I. Ünnepi imádságok: újévre 1, karácsony, husvét és pünköstre 3—3, nagypéntekre és áldozócsütörtökre 1—1, őszi hálaünnepre bőtermés idején 1, szűktermés idején szintén 1, bűnbánati vasárnapon karácsony előtt, husvét előtt, pünköst előtt, őszi hálaünnep előtt 1—1, közönséges vasárnapon 3, óévben 1. II. Hétköznapi imádságok: a hét mindennapján reggel és este. III. Alkalmi imádságok: Templomba bemenetelkor, kijövetelkor, Konfirmáláskor, Urvacsora vétel előtt, után. Egyházi ünnepélyen, Egyházi gyűlés idején, Templomszenteléskor, Házassulandók imádsága, Szülők imádsága, Gyermekek imádsága, Öreges imádsága, Szenvedések és csalódások idején, Betegségben, Koporsó mellett. Tehát meglehetősen kivannak merítve az alkalmak, ámbar talán még lehetett volna egy párt írni, például, a leányok számára és a menyegző alkalmára.

Az Imádságok mind szépek, hangulatosak, áhitatkeltők. Elmélkedés is van bennük annyi, amennyit az Imádságok megbírnak s nem lesznek prédikációk. Hasonlatai találók. Jó magyarsággal vannak megírva s a könyv alakja is csinos, 16 rétű ívek. Zsebben is hordozható. Nyomás szintén jó, elég nagy betűkkel, de kedvesebb lett volna, ha minden imát külön lapon kezd. Szóval ezt az Imádságos könyvet jó lélekkel ajánlhatom hiveinknek. Kapható Füssy József könyvkereskedésében Tordán. Ára 1 példának fűzve 35 lei, kötve, a kötés minősége szerint 50, 65 és 135 lei. Csak azt ajánlanám, hogy inkább magán használatra szolgáljon, mikor valaki templomba nem mehet. A templomban szeretném, hogy váljék közössé az éneklés, mely különösen a városokon meglehetősen kiment a gyakorlatból. Pedig, hogy díszére van az istentiszteletnek a közös éneklés, mennyire emeli a buzgóságot, az áhitatot csak az nem tudja, aki sohasem velt részt olyan istentiszteletben, ahol az egész templomi gyülekezet ajkán felhangzik az Istent dicsőítő himnusz, vagy zsoltár.

Ferencz József,
püspök.

Az Erdélyi Katholicizmus Multja és Jelene. Dicsőszentmárton, Erzsébet-könyvnyomda Rt. 1925. 564 l.

Még 1923. év folyamán Ghibu Onisifor kolozsvári egyetemi tanár előbb hirlapi cikkekben, majd könyvalakban is megjelentetve szenvedélyes hangú vádakat emelt az erdélyi katholicizmus ellen. A vádak lényege az volt, hogy a katholicizmus Erdélyben nem a vallás és egyház érdekeit szolgálja, hanem magyar sovíniszta szempontok vezetik munkájában. Nincsen benne semmi isteni, hanem minden benne nagyon is világi. Története nem a szeretet vallásának története, hanem a gyűlöleté s nagy szerepe van abban, hogy a román faj és nyelv Erdélyben háttérbe szorult.

Ezek a vádak indították az erdélyi katholicizmus vezető férfiai, hogy történelmi alapon világítsák meg a kérdést. Így született meg az a hatalmas kötet, amely felöleli az erdélyi katholicizmus multját és jelenét. A legkiválóbb katolikus munkaezők sorakoztak fel benne a szent ügy védelmére s az igazság kiderítésére. „Az egyház a világtörténelemben“ címen előszót írt *Hirschler József dr.* A többi cikkek így sorakoznak egymás után. „Az erdélyi püspökség története 1526-ig.“ *Dr. Karácsonyi János.* „Erdély és a kapcsolt részek vallási állapotai 1526—1571-ig.“ *Dr. Karácsonyi János.* „A Báthoryak kora.“ (1571—1608.) *Dr. Biró Vencel.* „A protestáns fejedelmek kora.“ *Dr. P. Boros Fortunát.* „Az erdélyi románok a protestáns fejedelmek alatt.“ *Dr. Bitay Árpád.* „Az impériumváltozás kora.“ (1690—1716.) *Dr. Biró Vencel.* „Az erdélyi románok uniója s a román gör. kath. szervezet kifejlődése.“ *Dr. Gyárfás Elemér.* „A katolikus restauráció kora.“ (III. Károly, Mária Terézia, II. József) *Dr. Biró Vencel.* „A jozefinizmus hatása s az erdélyi egyházmegyék küzdelme ezek ellenében.“ (1790—1847.) *Bagossy Bertalan.* „Az erdélyi századok és a katholicizmus.“ *Dr. Gyárfás Elemér.* „Az 1848-iki átalakulás.“ *Rass Károly.* „Az osztrák abszolutizmus kora.“ (1849—1867.) *Dr. Vásárhelyi Gyula.* „A kiegyezéstől az egyházpolitikai törvényekig.“ (1867—1894.) *Petress Kálmán.* „Az egyházpolitikai törvényektől a világháborúig.“ *Pál István.* „A háború évei.“ (1912—1918.) *Dr. Fejér Gerő.* „A román uralom évei.“ (1918—1925.) *Dr. Balázs András.* „Az erdélyi katolikus autonómia az egyházjog szempontjából.“ *Dr. Jakubek István.* „Az erdélyi katolikus Státus, mint államjogi, politikai és gazdasági megoldás.“ *Dr. Gyárfás Elemér.* „Az erdélyi katolikus Státus a mai felépítettségében.“ *P. Jánosy Béla.* „A váradi egyházmegye.“ *Dr. Némethy Gyula.* „A csanádi egyházmegye a török hódoltság után.“ *Dr. Réthy Imre.* „A szatmári egyházmegye története.“ *Pakots Károly.* „A franciskánusok működése Erdélyben.“ *Dr. P. Boros Fortunát.* „A piarista rend Erdélyben.“ *Dr. Patay József.* „A jezsuita rend Erdélyben.“ (1858—1924), *P. Olasz Péter.* „A premontrei kano-
nokok Szent István első vértanuról nevezett váradhegyfoki pré-

postsága, „*Szépkuhty Tamás*. „A női szerzetesek működése Erdélyben.“ *Dr. Bilinszky Lajos*. „Gróf Majláth Gusztáv negyedszázados püspöki működése.“ *Dr. Inczedy-Joksmán Ödön*. Bevezetésül: „Az erdélyi katolicizmus missziója Romániában és a keleten.“ *P. Tréfán Leonard*.

Ez a gazdag tartalom mutatja, hogy e könyv megjelenése valódi irodalmi esemény. Az egyes írók nem csupán tudásukat, hanem vallás- és egyházszeretetüket vitték bele értékes tanulmányaikba. Ha valóban Ghibu professzor vádjai állították csatasorba a jeles erdélyi kath. írókat: akkor hálásak lehetünk neki. A legtöbb tanulmányon érzik, hogy a vádak tisztázása lebeg az írók szeme előtt. De a mű főérdeme még sem ebben áll, ami tárgyilagos ítélet előtt igazolásra nem is szorul. A mű főérdeme az, hogy tiszta és tárgyilagos képet nyújt a Szent István koráig visszanyúló erdélyi katolicizmus történetéről. E történet keretében látjuk, hogy az erdélyi katolikus Státus a viszonyok kényszerítő körülményei között miképpen alakult s miképpen fejlődött ki az a katolikus autonómia, melyet a püspökök védelmeztek, a pápák szentesítettek, s amely például fog más helyen is szolgálni a demokratikus irányban fejlődő katolicizmus életében. Itt látjuk, hogy a Mária Terézia által a gubernium keretében létesített „*Catholica Comissio*“ a király főkegyúri jogából állott elő, de az a Státus működését legfennebb szűkebb térre szorította, azonban meg nem szüntette. Ezenkívül áttekinthető képet kapunk benne a különböző szerzetrendek erdélyi működéséről a nélkül, hogy a többi vallásfelekezetek érzékenységét bármiben is bántaná. Az egész műnek tárgyilagos, komoly hangja méltó a katolicizmushoz. A jó békeidőkre emlékeztető illusztrált kiállítása pedig a dicsőszentmártoni Erzsébet-nyomdának dicséretére válik.

V. A.

„**Az Erdélyi Református Egyházi Irodalom 1850-től napjainkig.**“ Irta: *dr. Makkai Sándor*. Az „*Út*“ kiadása. 59. l.

Egyházi irodalomtörténet nincs. Az egyházi irodalom kincse belevész az egyháztörténelem és a lexikonok útvesztőjébe. Ennek két fájdalmas oka van. Egyik az, hogy a teológiában és az egyházi életben következetesen lebecsültük azt, ami magyar s majmoltuk a németet és az angolt. A másik az, hogy az egyházban semmibe veszik az irodalom jelentőségét az élő szó jelentősége mellett, amiből következik az igehirdetés siralmas hanyatlása, mert nincsen meg annak az irodalmi meg-alapozottsága.

Ezeket a szomorú igazságokat állapítja meg *Makkai Sándor dr.* az ő mélyre látásával az erdélyi ref. egyházra nézve, amelyek — sajnos — nagyon is ráillenek az egész magyar protestántizmusra. Pedig „a mult lelke és ereje ránk nézve kizárólag irodalmi emlékeiben él s azt a lépcsőt adja, amelyen

mi mai munkánk magaslatára léphetünk“ s e nélkül „a jövő nemzedék lába alól is hiányozni fog a talaj.“ Jelenünk és jövőnk szükségképpen parancsolja az irodalmi kincsnek megfelelő elvek alapján leendő rendszeres feldolgozását. Ismét olyan kiváncsi vagyok, amelyet mélyen kell éreznie minden öntudatos protestáns embernek. Az arra hivatottak pedig szebb és áldásosabb munkát alig találhatnak az egyházi életben. Makkai ezen füzetében „kísérletet“ tesz az erdélyi ref. egyházi irodalom utolsó 70 évi irodalmának a feldolgozására. Ez a korszak egyike a legtermékenyebb és legháládatosabb területeknek s Makkai a korszakhoz méltó munkát végzett objektív fejtegetésével. Új ugarat szántott s járatlan területen mozgott; de járása mégis biztos. Alapelveivel pedig határozott irányt jelöl a jövőendő ilyen nemű munkáinak.

A lezajlott 70 esztendő három nemzedék alkotja. Mindenik nemzedék irodalmát négy szempont körül csoportosítja: u. m. 1. A tudományos egyházi irodalom. 2. Az építő egyházi irodalom (egyh. beszédek, tankönyvek). 3. Egyházi lapok. 4. Vallásos költészet és zene. Olyan szempontok ezek, amelyek az egyházi élet egész mezejét felölelik s csupán a 2-ik szempont megjelölése ellen tehetnénk kifogást, amennyiben az építő egyházi irodalom kifejezést igen általánosnak gondoljuk. Fel fogásunk szerint az egyházi irodalom minden ága „építő“ irodalom s azt nem lehet csak egy ág részére kisajátítani. — Helyesebbnek látnók itt a *gyakorlati* egyházi irodalom kifejezés használatát, ami közelebbről határozza meg az egyh. irodalomnak ezt az ágát.

Az első nemzedék irodalma 1850—1895-ig tart. Ennek a nemzedéknek központja, lelke Nagyenyed volt teológiai intézetével. Jellemzője a *racionalizmus*, amely a végén átmegy a *liberalizmus* irányzatába bizonyos nemzeti színezettel. Főtörekvése a vallás és tudomány összhangba hozása s főleg a bibliakritikát és a hittant műveli. A Hegel, Bauer, Schleiermacher és Schweizer nyomán jön át hozzánk. E korszak tudományos irodalmának vezéregyénisége Kovács Ödön. Mellette Keresztes József, Berde Sándor, Józsa Zsigmond, Bartók György, Makkai Domokos, Garda József és Molnár Albert művelték a teol. tudományok különböző ágait.

Az *építő irodalom* területén sok névvel találkozunk, akik közül a *Herepeiek*, a *Nagy Péter* és *Molnár Albert* nevei emelkednek ki, akik különben az egész magyar prot. igehirdetésnek méltó büszkeségei. E részben — úgy gondoljuk — tévedés csuszott be, amikor Péterfi Sándort (Egyh. szent beszédek 3 kötet 1858—61. Temetési szent beszédek 1870) is a ref. egyház igehirdetői közé sorozta. Az a Péterfi Sándor, aki 1817-ben Nagykedében született, Sz.-keresztúron, Csókfalván és Hévízen papskodott s mint esperes ez utóbbi helyen 1887-ben halt meg, unitárius volt. A következő munkái jelentek meg: Köznép

előtt tartott egyh. szent beszédek. 3 köt. 1853—56. II. kiad. 1869. Temetési szent beszédek 1856. II. kiad. 1870. Egyh. szent beszédek különféle alkalomra 8 k. 1863—81. Hogy a ref. egyháznak is ugyanezen időben lett volna egy Péterfi Sándora, arról nincs tudomásunk.

Egyházi lapok voltak az Enyeden megjelenő „Egyházi és Iskolai Szemle“, a másik a Szász Gerő által alapított „Erdélyi Prot. Közlöny“, amely később „Prot. Közlöny“ címen jelent meg. Mind a kettő körül megfelelő írói gárda csoportosult. Ide vannak sorolva a Közgyűlési jegyzőkönyvek Szász Domokos püspök évi jelentéseivel.

A vallásos költészet és zene maradandóbb terméket nem hagyott maga után e korszakból, amit az író a racionalizmus és a liberálizmus terhére könyvel el.

A második nemzedék központi helye már a kolozsvári teol. fakultás. Ez a nemzedék már részint a kolozsvári egyetemmel kapcsolatban s megtermékenyítve a Böhm filozófiája által, másfelől pedig a német egyetemekkel fenntartott közelebbi viszony folytán, sokkal szélesebb területeken mozog. Itt nincs már egy olyan átfogó irányeszmé, mint az első nemzedék liberálizmusa volt. Ezt a korszakot inkább az ellentétes irányok küzdelme és érvényesülési törekvései jellemzik. Az ide is átültetett „pietista“ irányzat heves harcot folytatott az „enyedi racionalizmus“-sal, míg végül a kritikai idealizmus lobogója alatt egyesülnek.

E korszak tudományos irodalmának vezetői a pietizmus oldalán *Kenessey Béla*, *Kecskeméthy István*, az Enyedtől örökölt liberálizmus oldalán pedig *Nagy Károly* voltak. Míg végül a Böhm által ihletett *dr. Bartók Gyögy*, de különösen a *Ravasz László* lelken keresztül megszületett a kettőt magában egyesítő új irányzat, ami a mai magyar teol. tudományok csúcspontját jelzi, s amit „értékelő, gyakorlati, építő teológiának“ nevez az író. Az építő irodalom fejezetében szintén a fenti nevekkel találkozunk, akik között Ravasz László úgy szerepel, mint „az ige eddig legnagyobb magyar művésze.“

Az egyházi lapok. A *Kecskeméthy* által szerkesztett „Kis Tükör“, a *Nagy K.* szerkesztésében megjelent „Református Szemle“, a *Barabás Samu* „Egyházi Ujság“-ja, a „Prot. Szemle“ és „Ref. Szemle“, amelyeket *Ravasz L.* szerkesztett s az általa alapított: „Az Út.“

A vallásos költészet és zene terén *Szabolcska Mihály*, *Seprődi János* és *Borsay Samu* tűnnek ki, de általában ez a korszak is e tekintetben szegénynek mondható.

A harmadik nemzedék tudományos működésében *Ravasz László*t tekintve mesterének, az ő kritikai idealizmusával a „missziói egyház“ megszervezését tűzte ki célul. Itt a korán elhunyt *Vásárhelyi József*, a Debreczenbe távozott *Révész Imre*, *Gönczy Lajos*, *Musnai László*, *Mátyás Ernő*, *Nagy Géza*,

Molnár Jenő, Tavaszgy Sándor, Imre Lajos, Derzsi Endre és — last not least — a Makkai Sándor nevei tűnnek ki.

Az építő irodalom mezején a fentiekén kívül Vásárhelyi János, Kádár Géza, Végh Árpád, Soós Béla, Dérczy Imre, Nagy Lajos, Farkas Jenő, Órhelyi István és Derzsi Endre nevei szerepelnek, részint eredeti, részint fordított dolgozataikkal. — *Egyházi lap* a fentiekén kívül az „Ifjú Erdély”, „Egyházi Figyelő” (megszűnt), „Lelkipásztor”, „Harangszó” és „Evangeliumi Munkás.” A vallásos költészet és zene terén különösen Kádár Géza fejt ki sikeres munkát.

Ime így vonul el lelki szemeink előtt az erdélyi ref. egyház 70 évi irodalma. amelynek tükrében látjuk a különböző teol. irányzatoknak egymással folytatott küzdelmét a prot. orthodoxyától fel a kritikai idealizmusig. Mindenik irányzatnak megvolt a maga érdeme és fogyatkozása is. Szerző a racionalizmust és a liberálizmust természetlennek, sőt különösen az elsőt vallási tekintetben károsnak mondja. Igaz, hogy itt-ott túlcsapott a kálvinizmus bástyáin, de a szigorú orthodoxyával szemben nem csak meg volt a maga jogosultsága, hanem annak megdöntésével megnyitotta a további fejlődés útját és lehetőségét. Ha egyebet nem tett volna, már ez által is elvégezte a maga történelmi hivatását. Különbözik a Makkai eleven tollával előnkbe vetített képeket nagy lelki gyönyörűséggel szemléltük, mert azokban fölvonult előttünk az utóbbi 70 esztendő protestáns lelke, És nem lehetünk elég hálásak az írónak, hogy az egyházi irodalomtörténet gondolatát nemcsak felvetette, hanem megvalósítására példát is mutatott. Művét szerényen kísérletnek nevezi. Mint kezdet, ha nem is bír a teljesség és tökéletesség bélyegével, de mindenesetre alapvető és irányjelölő munka. Mint olvasmány is élvezetes és termékenyítő.

Vári Albert.

K Ü L Ö N F É L É K.

Péterfi Dénes emlékünnepelely. A kolozsvári unitárius egyházközség — folyó évi november hó 21-én délelőtt, — szép és bensőségteljes emlékünnepe keretében áldozott néhai kiváló papja: Péterfi Dénes emlékének. Az ünnepelelyt, amely a lelkészkör közgyűlését követőleg tartatott, a theologia akadémiái dalárda éneke után *dr. Ferencz József* egyházközségi gondnok nyitotta meg rövid és tartalmas beszéddel. A megnyitó után *dr. Gál Kelemen* olvasott föl „Emlékezés Péterfi Dénesről” címen s értékes és magas nivóju tanulmányban, meleg hangon emlékezett meg Péterfi Dénesnek, mint tanárnak, mint egyházi írónak, de legkiváltképpen, mint egyházi szónoknak és mint a „Keresztény Magvető” szerkesztőjének egyházi életünkben szerzett nagy érdemeiről, betöltött fontos szerepéről, igen jelentőségteljes és kiemelkedő munkásságáról; nemkülönben nagy elismeréssel méltatva az ő szép életét s jellemének nemes vonásait. Hasonló meleghangu méltánnyalással emlékezett meg a néhairól *S. Nagy László* író is, aki „Péterfi Dénes életéből” címen tarott felólvásásában néhány kedvesen jellemző epizódot sorolt fel a néhai életéből. Az emlékünnepelelyt *Ürmösi Károly* esperes-lelkész bezáró beszéde fejezte be, a mely a midőn a néhait tömör rövidséggel jellemző méltatásban hajtotta meg az ő emléke elótt az elismerés zászlaját, egyben köszönetet mondott az egyházközség nevében úgy a szereplőknek, mint a megjelent közönségnek, amelynek soraiban a helybeli református egyházközség és theologia képviselőin kívül az unitárius lelkészkör tagjai teljes számban s az egyházközség tagjai is szép számban voltak jelen.

i. y.

A Dávid Ferenc Egylet közgyűlése nov. 21-én délután 4 órakor szép közönség jelenlétében folyt le. A teologusok éneke és Katona Ferenc esperes imája után ügyvezető alelnök nyitotta meg az ülést. Bejelentette az Egylet érdemes elnökének br. P. Horváth Kálmánnak lemondását s javasolta, hogy a távozott nagy érdemeire való tekintettel válassza meg a közgyűlés örökös tiszteletbeli elnökének, amit a közgyűlés egyhangu lelke-